

דלת אמות: על ספרה זה של יערה ענבר (הוצאת ידיעות אחרונות, תשפ"ה).

מאת יהודה ליבס

להזמנתה של יערה לדבר על ספרה נעניתי ברצון. בראש וראשונה מפני שהספר כתוב היטב, ולדעתי בעניין זה יש משקל, כי כבר שנים רבות שאינני ממש מצליח לקרוא מה שמכנים 'ספרות יפה', ואת זה קראת בשקיקה מן ההתחלה ועד הסוף.

אך לשם כל האמת, חייב אני לציין גם צד אישי. כי בנוסף על התרשמותי מהספר, בנימים רבות מחובר אני גם אל תוכנו וגם אל המחברת יערה (כך, במלעיל דווקא), שהיא חברה בת חברה. ואתחיל מהתחלה.

אמה של יערה, רבקה מרים (רבקלה), היא חברה קרובה וותיקה, ואף נכחתי כבר בחתונתה עם יחיאל אביה של יערה (אותו הכרתי עוד לפניה). וכן גם יערה. היא ואני אף היינו פעם חברים, יחד עם אמה, רבקה, בקבוצת יוצרים ואנשי רוח שנפגשה תכופות.

ולענייננו אציין שאת רבקה מרים אני מעריך מאוד כמשוררת ענקית, ואף יצא לי לדבר ולכתוב לא מעט על יצירתה, שמשלבת באופן מופלא את החוויה האישית עם היסוד הלאומי ועם היצירה היהודית לדורותיה (רשימות אלה ניתנות לקריאה באתר שלי). את זאת ירשה רבקה מאביה, הסופר היידי הגדול לייב רוכמן, וכזאת יורשת גם הבת מאמה, ואחרי שלושה דורות, אמרו חז"ל, 'תורה מחזרת על אכסניא שלה'.

עם זאת גם בכך דרכה של יערה נבדלת מסגנונה של אמה. שירי רבקה מרים מגבשים למציאות חדשה חוויה אישית של היסודות העתיקים, ואילו יערה מטפלת בהם באופן יותר טקסטואלי ואף אקדמי.

דרך זו עולה באופן מובהק יותר באחד מספריה הקודמים של יערה, 'חלום של בין השמשות: עיון ודרישה בסיפורים תלמודיים'. כפי שעולה משמו, ספר זה אינו רומן, והוא עוסק באופן ישיר ובלתי אמצעי בסיפורי חז"ל. גם בהשקתו של ספר יפה זה היה לי העונג לשאת דברים, וגם אותם תוכלו לקרוא באותו אתר.

עם זאת, התואר 'אקדמי' שהשתמשתי בו בתיאור יצירתה של יערה, מצריך גם כוכבית. יערה אומנם למדה לימודים אקדמאיים, בחוג למחשבת ישראל באוניברסיטה העברית בירושלים, וכתבה עבודת דוקטור, ולא על נושא קטן, אלא על עוג מלך הבשן. אלא שעבודתה זו לא הגיעה לכלל סיום, וקצת לפני עת הגשת העבודה, פרשה יערה ממנה ומן האוניברסיטה העברית, שלא התאימה לרוחה.

איך אני יודע זאת? כי אני הייתי המדריך שלה בעבודה, שהיא מעולם לא ממש הסבירה לי מדוע היא זונחת אותה, את עוג מלך הבשן ואף אותי. וכאן מתחברים הדברים לעניינו של הספר שלפנינו. כשיערה סיפרה לי שהיא כותבת רומן, או נובלה, על האוניברסיטה העברית, ועל פרופסור בחוג למחשבת ישראל, נמלאתי חששות, אף שיערה ציינה בעבר שלא אני הייתי הגורם לנטישתה. החשש אף התגבר כשהיא סיפרה ששמו של הספר הוא

'דלת אמות', מה שיכול לרמז לא רק על הישקעות בדלת אמות ההלכה, אלא גם על דלת אמות הקבר שנותרות לאדם אחרי לכתו.

אך עם קריאת הספר יושבו מבחינה זאת ההדורים. ראשית מפני שגיבור הספר, אותו פרופסור בחוג למחשבת ישראל באוניברסיטה העברית בירושלים, איננו אני. הוא לא נקרא בשמי אלא אלישע יידוב, וגם הפרטים הביוגראפיים שלו שונים מאוד משלי. הוא גרוש עם יחסים מתוחים עם גרושתו ועם בנו, ואני, ברוך השם, נשוי כבר למעלה מיובל שנים ומתענג על בני ונכדי.

נוסף על כך, פרופ' אלישע יידוב גם איננו דמות שלילית אלא מורכבת ומעניינת, שיערה מנתחת באמפתיה את הדחפים השונים באישיותו. וכאן המקום להעיר על אופיו הכללי של הספר. אמרתי שהוא מושך ומעורר עניין, אך העניין אינו עולה דווקא מן העלילה החיצונית, שהיא פשוטה וקצרה. אלא מן העיסוק המעניין והיפה בדמויות, ברגשותיהם ומחשבותיהם. (על העלילה גופא לא אדבר, כי יערה ביקשה ממני לא לעשות ספוילרים. רק דבר אחד היא הרשתה במפורש, וזה לספר שבעניין בנו של אלישע, שנמצא במרכז העלילה ושמו נוחם, יערה מרחמת על הקורא וממציאה נחמה.)

בתוך מחשבותיו של אלישע מזדמנים גם מחקריו, סיפורי חז"ל שבתלמוד. כאן מוצאת יערה כר נרחב לחזור אל אהבתה, אל האגדות מסוג אלה שבהן דנה ב'חלום של בין השמשות', ואלה משולבות באופן אורגני בסיפור. לקורא שיתעמק בסיפורים אלה שמובאים כאן יתוסף להנאתו הספרותית גם יסוד של תלמוד תורה.

סיפורי חז"ל משמשים אצל פרופ' אלישע לא רק בהקשר למחקריו ושיעוריו האקדמיים, אלא גם במהלכי חייו, אשר מתפרשים לפיהם. דומה בעיני שאפילו שמו, אלישע, קשור לא רק לנביא, שעניינו מובא כאן במפורש, אלא גם לאלישע בן אבויה, החכם התנאי הכופר, שעליו כתבתי אני ספר בשם 'חטאו של אלישע, ארבעה שנכנסו לפרדס, וטבעה של המיסטיקה התלמודית'.

דומה אפוא שאין הצדק עם אווה, אותה סטודנטית חצופה שבפרק הראשון שבספר מאשימה את המרצה, אלישע, שמחקריו אינם נוגעים במציאות. בנוגע למציאות חייו שלו אפשר אמנם לומר שאלישע, שלא כמוני, מנותק מן ההוואי הדתי-ההלכתי, ואף נמנע מעיסוק בספרות הקבלה. אך עם כל זאת אלישע דווקא מחובר להווייתו היהודית ובעת צרה אף מתרצה להיעזר בשירותיה של מתקשרת מזרחית בעלת שם. דומה שבהמשך הסיפור גם אותה אווה שמה לב לכך ומתרככת ואף מסייעת לאלישע בבעייתו האישית.

אך טענתה של אווה נוגעת גם למחקריו של אלישע כשהם לעצמם, גם אלה לדעתה מרוחקים מן המציאות, ודומה שגם בכך לא לגמרי הצדק עמה. אלישע אינו מגביל עצמו לתוכן תורת חכמי התלמוד שהם מושאי מחקריו, או 'לדלת אמות של הלכה', כשם ספרה זה של יערה. אדרבא אלישע מסתייג מן התלמיד שבא אליו, ממש בראשית הספר, ומגיש לפניו את מחקרו על 'הצימאון להצטמצם לדלת אמות של הלכה, אצל חכמי התלמוד'.

אלישע עצמו מתעניין באותה שעה פחות בהלכה גופא ויותר במציאות האישית הכרוכה בכך, ביחסים אישיים שבין חכמים, והוא עסוק בכתיבת מאמר שכותרתו 'תלמידים הנוטשים את רבותיהם בעולם התלמודי'. כיוון זה

קרוב גם לרוחי. שלא כמו רבותי שביקשו את תורתם של המקובלים, את מה שיש בפיהם לומר על מה שנחשב לסוגיות התיאורטיות של ההגות היהודית, אני ביקשתי לשלב זאת ביסוד האישי, באינטרס הדתי, בתודעה העצמית, וביחסים הבין אישיים. לא רק ב'מה' שנאמר אלא ב'מי' שאמר וב'איך'. וכך במקום לחקור את 'משנת הזוהר' חקרתי את הזוהר עצמו, המתגלם בבר יוחאי וחבורתו. את ענייניו של שינוי כיוון מחקרי זה שטחתי לפני שנים רבות במאמרי 'כיוונים חדשים בחקר הקבלה' (גם זאת תוכלו לקרא באתר שלי), וזה מוסיף ומתפתח אצלי עד היום במחקרים רבים (המצויים באתר).

אך גם כך אפשר להוסיף ולטעון שמחקרו של אלישע גיבור ספרנו, וכן גם מחקרי שלי, אינו שקוע דיו במציאות. טענה כזאת עולה מן הכיוון העכשווי השולט במדעי הרוח ומבקש לכפוף את ראשם בפני מדעי החברה, ולהשליט גם על מחשבת ישראל את הסוציולוגיה וההיסטוריה. כיוון עכשווי זה, הפוסט מודרניסטי, מעריך פחות את הדעות והמחשבות ומשעבד אותם למאבקי כוח ושליטה. גם אני אינני מתכחש לכך שגם דברים כאלה מצויים. גם המקובלים היו בני אדם וביניהם שררו גם אהבה וגם קנאה, מהם מעניינים ומהם סתמיים, ולא בכדי טוען רשב"י הזוהרי בתוקף רב שיש לתת גם לסטרא אחרא את חלקו.

עם זאת הצדדים הסוציולוגיים ואף ההיסטוריים, בשעה שאינם מוסיפים להבנת עומק האישים, חשובים בעיני רק כרקע לעולם הרוחני והדתי, רקע ולא חזית. בחזית הבמה מצויים היסודות הנעלים עליהם, אותם שיצרו לנו את גדולת אישיותיהם של רשב"י או אלישע (בן אבויה), האר"י ור' נחמן. אמת, אי אפשר להגדיר בבהירות את הגבול בין הרקע ובין החזית, והוא אף משתנה

לפי המתבונן, ונוסף על כך אף הדת הטהורה זקוקה לסטרא אחרא, למימד הצל. ועם כל זאת הצל אינו האור, ויש צורך להעמידו במקומו.

ביקורת מעין זאת, אגב, אפשר להפנות גם כלפי תיאוריה של יערה בספרה. גם היא להרגשתי מגזימה קצת במשקלם של היסודות התחרותיים בעולם האקדמי. אומנם גם להם אינני מתכחש. גם אני נתקלתי באותם אקדמיים הסבורים שהדיבר הראשון הוא 'אנכי ה' אלהיך', כלומר האגו הוא האלהים. כמי שנכנס ויצא בשלום מעולם הקריירה האקדמית יכול אני להעיד שאף על פי שמאבקי הכוח נמצאים גם שם, לפי ניסיוני והרגשתי אלה נותרו בשולי הדברים, ומי שמשך אותי קדימה היו, ברוך השם, לא יריבים אקדמיים אלא רשב"י וחברייתו.

תודה לך יערה שבספרך היפה והמושך יכולת לשחזר ולחדד אצלי גם הכרות אלה. ועם זאת, גם אני וגם עוג מלך הבשן עדיין מצטערים על כך שלא המשכת גם עמנו עוד כברת דרך באקדמיה על אורותיה וצלליה.